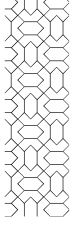

CITATION

Selahattin AYDEMİR, "The Methodology of Referring to an Arbitrator in the Hadiths Narration", *Bozok University Journal of Faculty of Theology [BOZIFDER]*, 18, (2020/18) pp. 229-256.

HADİS RİVÂYETİNDE HAKEME BAŞVURMA YÖNTEMİ

The Methodology of Referring to an Arbitrator in the Hadiths Narration

Selahattin AYDEMİR

Dr. Öğr. Üyesi,

Kayseri Üniversitesi, Develi İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü.

Assist. Prof.,

Kayseri University, Develi Faculty of Islamic Sciences, Department of Basic Islamic Sciences.

selarayd@yahoo.com.tr, Orcid: 0000-0001-8102-7405.

Öz

Hadis ilminde en ideal metotlardan istifade etmeye çalışan muhaddisler, nesiller boyunca bu ilme katkı sağlamış; zamanla üstüne katarak geliştirilen usûlleri zenginleştirmiş ve hadisin sahihini sakîminden ayırmada önemli ölçüde başarı sağlamışlardır. Bu yüzden insanlık tarihi kadar köklü bir geçmişe sahip olan hakem yönteminin, toplum içinde insanların her türlü meselelerinde kullanılmış bir metot olması sebebiyle rivâyetlerde kullanılıp kullanılmadığı akla gelmektedir. Hz. Peygamber ve sahâbe döneminde bu yöntemin tatbiki mümkün olmadığına göre hakem usûlünün ne zaman başladığı, hangi dönemde yoğunlaştığı veya nasıl uygulandığının tespiti gerekmektedir. Bağlayıcılığı ve yaptırım gücü yönüyle oldukça kısıtlı olan hakem yöntemini, hem lafız hem mana bakımından tahkik edilen hadislerin her iki yönüne uygulama imkânı açısından araştırmak da bir diğer önemli husustur. Hakem metodunun hadis rivâyetinde kullanımının belirlenmesinden sonra, bu ameliyenin hangi örnekler üzerinden nasıl yapıldığının tespiti mümkünse hadis ilmine sağlayacağı katkıları da müşahede etmek kolay olacaktır. Yine hakem pratiğinin sınırlı kalması durumunda hadis usûlü ilminde uygulanan yöntemini tespit etme ve buna sebep olan amilleri de belirleme önem kazanmaktadır. Böylece çok yönlü tetkikle hakem metodunun hadis ilminde hangi boyutta kullanıldığı ve bu ilme katkıları tespit edilmiş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Hakem, Muhaddis, Rivâyet, Yöntem.

Abstract

Muhaddiths, who have been trying to benefit from the most ideal methodologies in the science of hadith, have contributed to this science for generations, enriched the methodologies developed by a cumulative process and achieved a lot in discriminating between authentic hadiths and inauthentic ones. For that reason, it comes to mind if the methodology of arbitration, which has a past as deeply rooted as human history

KAYNAKÇA

Selahattin AYDEMİR, "Hadis Rivâyetinde Hakeme Başvurma Yöntemi", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZIFDER]*, 18, (2020/18) ss. 229-256. **Makale Geliş T.:**14.09.2020 **Kabul T.:** 08.12.2020 **Makale Türü:** Araştırma Makalesi.

and appears as a method used for all kinds of issues of people in communities, has been adopted in narrations. As this methodology was impossible to be adopted during the era of the Prophet and his companions, it needs to be analysed when the methodology of arbitration started, in which periods it escalated and how it was adopted. The analysis of the methodology of arbitration, which is really limited in terms of being binding and the power of enforcement, appears as another crucial issue with regards to the opportunity to apply it on the both sides of the ḥadīths analysed for both wording and meaning. Following the ascertainment of the use of the methodology of arbitration in ḥadīths narrations, if the detection of both how this practice has been adopted and which samples have been used is possible, it will be easy to view the contributions it will make to the science of ḥadīths. When the practices of arbitration remain limited again, it gains significance to ascertain the method adopted in the science of ḥadīths methodology and to specify what factors give rise to this. Consequently, to what extent the methodology of arbitration is adopted in the science of ḥadīths in conjunction with its contributions to this science will have been ascertained by means of a multi-faceted analysis.

Keywords: Ḥadīth, Arbitration, Muḥaddith, Narration, Methodology.

GİRİŞ

Hadīs külliyatı, Hz. Peygamber'in ilahî mesajlardan ihtiyaç duyulan yerleri açıklaması, hayatına tatbik etmesi ve meydana gelen gelişmelere binaen uyguladığı nebevî yöntemin bir araya getirilmesiyle Kur'an'dan sonra Müslümanlar arasında mümtaz yerini alarak ikinci ana kaynak olmuştur. Hadīsın dindeki bu konumu sebebiyle Kur'an'ın teorik bilgileri ve sünnetin pratik uygulamaları çerçevesinde erken dönemden itibaren çeşitli metotlar geliştirilmiş ve tatbik edilmiştir. Bu süreç hadīs usûlü ilminin oluşumunu hızlandırmış ve özellikle Hz. Peygamber'e ait hadīslerin her türlü şüpheden uzak, güvenilir râvilerin muttasıl senediyle sonraki nesillere ulaştırılması hedeflenmiştir. Bu gaye doğrultusunda rivâyetler hakkında herhangi bir tereddüde düşüldüğünde o kuşkunun izale edilmesi için hakem yönteminin kullanılıp kullanılmadığı, kullanıldıysa hangi boyutta kaldığı akla gelmektedir. Çünkü hakeme başvurma insanın sosyal bir varlık olması sebebiyle yaşadığı herhangi içtimaî, siyasî, iktisadî veya kültürel soruna bağlı olarak yaşadığı ihtilaflarda başvurduğu bir yöntem olagelmiştir. Böylece taraflarca çözülemeyen sorunlar üçüncü kişilerin hakemliğine başvurularak vuzuha kavuşturulmuştur.

Tarihî süreçte yazılı veya yazılı olmayan kanunlarda kişilerin tercihlerine binaen başvurabileceği bir hakem müessesesi teşekkül etmiştir. Yani hakem kurumu kaynağı itibariyle daha çok örfî bir pratiğe sahip

olmakla birlikte hukukî uygulamada da yerini almıştır. Merkezî yönetimin olmadığı dönemlerde meydana gelen ihtilafların çözümünde şiddete başvurmadan sorunun suhuletle halledilmesi adına kabile veya aşiretin önde gelenleri arasından seçilen ve daha çok *bilge* kabul edilenlere hakem olma misyonu yüklenmiştir. Hakem kararlarının yaptırım gücü olmamakla birlikte hakem tayininde bulunanlara karşı bağlayıcılığı ve verilen hükme rıza göstermeyenlerin toplum tarafından dışlanması gibi müeyyideler sebebiyle belli bir ağırlığı söz konusudur. Bu yönüyle arabuluculuk hedefleyen hakem uygulamaları, toplum barışını sağlamada önemli bir görev üstlenmiştir.

Sorunların çözümünde hakeme başvurma yöntemi uygulaması insanlık tarihi kadar eskidir. Daha topluluk boyutuna dahi ulaşmadan ilk insanın evlatları arasında ortaya çıkan problemin çözümünde hakeme gidildiği görülmektedir. Hâbil ve Kâbil arasındaki ihtilafta Hz. Âdem hakem rolünde olmuştur. O, hakem olarak ikisinin Allah'a kurban adanmalarını istemiştir.¹ Yine Züleyha'nın Hz. Yûsuf'a olan ilgisi, kocası tarafından hissedilince tarafların suçlama ve masum olduğu iddiaları karşısında yırtılan gömlekle ilgili hakeme gidilmiş ve onun suçsuzluğu bu yolla anlaşmıştır.² Ayrıca Hz. Mûsâ döneminde *Bakara Kıssası* olarak bilinen olayda çok büyük bir fitne çıkmış, insanlarla iftiraya uğrayan kişi, meselenin çözümü için Hz. Mûsâ'nın hakemliğine başvurmuşlardır.³

İslâm öncesi kabile döneminde maddî yönü güçlü olan zenginler veya edebî yönü ön plana çıkan şairler arasından reis, seyyid veya şeyh diye isimlendirilen ve toplum nazarında itibar sahibi olan bazıları hakem olarak sorumluluklar üstlenmişlerdir.⁴ Cahiliye döneminde şiir ve edebiyat alanında yapılan yarışmalara önde gelen şair ve edipler hakemlik yapmışlardır.⁵ Ayrıca Arapların soya, asalete ve fazilete önem

¹ el-Mâide 5/27-31; Ebû Abdillâh Fahreddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihü'l-gayb* (Beyrût: Dâru'l-İhyâ'it-Türâsi'l-Arabî, 1420), 11/337.

² Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmî'l-Kur'ân* (Kâhire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1384/1964), 9/172-174.

³ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbeddîn Ömer b. Kesîr, *Tefsîrül-Çur'âni'l-azîm* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419), 1/190.

⁴ Ahmed Emin, *Fecri'l-İslâm* (Kâhire: Hindâvî, 2012), 64.

⁵ Arabistan'da cahiliye döneminde Ukâz ve Dümetülcendel gibi panayırarda o dönemin en önemli şairlerinin hakemlik yaptığı yarışmalar düzenlenirdi. Bu şairler

vermeleri sebebiyle kabileler arasında bu konularda çıkan tartışmalarda da hakeme başvurulmuştur.⁶ Pek çok medeniyette olduğu gibi toplumun örf ve âdetine uygun olarak hakemlik yapan bu kişiler, kabile veya aile içi işlenen suçların ağırlığına göre hafif yaptırımdan malî uzlaşmaya varan öneriler ile arabuluculuk yapmışlardır. Böylece hakemlik yapanlar ortaya çıkan meselelerde kişilere görev yükleme ve yaptırım uygulama gücü olmadan emir veya ceza yerine daha çok mutabakatı hedeflemişlerdir. Hakemin verdiği karara uyma, ahlâkî ve örfî olarak değerlendirilmiş; buna rağmen karara uymayanlar isyankâr kabul edilerek toplumdan uzaklaştırılma veya kableden atılmaya varan müeyyideler uygulanmıştır.⁷

İslâm öncesi Arap toplumunda çok geniş bir alanda kullanılan hakemlik uygulaması, güvene dayalı tesis edildiği için hakemler toplum içindeki saygın kişiler arasından seçilmiştir.⁸ Böylece ortaya çıkan meseleler hakkında alınan kararların idarî yaptırımını olmadığı için halk nazarında itibarı olan hakemler sayesinde uygulama imkânı yakalanmıştır. Örneğin cahiliye döneminde Mekke emirliği ve Kâbe reisliği gibi kabileler açısından hayatî öneme sahip olan anlaşmazlıkta Kureyş kabilesi ile Benî Bekr ve Huzâa' kabileleri Ebtah'ta savaşmıştır. Her iki tarafın da önemli kayıp vermesi sonrası Ya'mur b. Avf'ın hakem seçilmesi ve onun Mekke ve Kâbe reisi olarak Kusay b. Kilâb'ı seçmesiyle savaş sona ermiştir.⁹ Yine Ebû Süfyân'ın babası Harb b. Ümeyye, Abdülmuttalib ile arasında bulunan dostluğa güvenerek onun emanında bulunan

arasında hakemlik yapan edebiyatçılardan biri de Arapların en iyi şiir söyleyen şairi kabul edilen en-Nâbîga ez-Zübyânî (öl. 604 [?]) adlı şairdir. Ebû Abdillâh Muhammed b. Sellâm b. Ubeydillâh b. Sâlim el-Cumahî, *Tabakâtü fuhûli's-şu'arâ*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir (Cidde: Dârü'l-Medenî, ts.), 1/123.

⁶ Nesep ilminde öne çıkan âlimlerden biri olan Eksem b. Sayfî (öl. 612 m. [?]) Arap kabileler arasında fazilet ve asalet tartışmalarında hakemlik yapmıştır. Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe* (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994), 1/272.

⁷ Ayrıntılı bilgi için Mustafâ Fayda, "Bedevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 5/311-317.

⁸ Ebü'l-Vefâ Burhânüddîn İbrâhîm b. Alî b. Muhammed el-Ceyyânî, *Tebîratü'l-hükkâm fî usûli'l-akzıye ve menâhici'l-ahkâm* (Kâhire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1406/1986), 1/32; Ahmet Akgündüz, "Hakem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 15/171.

⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990), 1/68-69.

Yahudi bir taciri gizlice öldürtmüştür. Bu olayın öğrenilmesi üzerine Abdülmuttalib diyet isteyince Harb, suçu inkâr etmiştir. Bunun üzerine hakem huzurunda yapılan ve kaybedenin kazanana ödül verdiği, şeref ve asalet konusunda karşılıklı övünme olan münâfereyi taraflar Hz. Ömer'in dedesi Nüfeyl b. Abdüluzzâ'nın hakemliğinde gerçekleştirmişler.¹⁰ Bunların yanında Zübeyr b. Abdülmuttalib b. Hâşim, Akîl b. Ebî Tâlib ve Akra' b. Hâbis gibi toplumda itibarı olan kişiler de cahiliye döneminde hakemlik yapan isimlerdendir.¹¹

İnsanlık tarihi boyunca süregelen hakem metodu, risâlet dönemi ve sonrasında devamlılık arz etmiştir. Bu sürekliliğin en bariz delili “*Karı kocanın aralarının açılmasından endişe ederseniz, erkeğin akrabasından bir hakem ve kadının akrabasından bir hakem gönderin...*”¹² ayetidir. Hz. Peygamber hem risâletten önce hem de sonra bizatihi hakemlik görevinde bulunmuştur. Örneğin Kâbe'nin inşası esnasında Hacerülesved taşının yerine konulması hususunda ortaya çıkan tartışmada yaptığı hakemlik meşhurdur.¹³ Bunun yanında Hilfü'l-fudûl cemiyeti de haksızlığa uğradığını iddia eden kişiyle muhatabı arasında bir hakem rolü oynaması açısından dikkate değer bir oluşumdur. Yine Müslümanlarla Yahudiler arasında yapılan Medine Sözleşmesi'ne göre iki grup arasında anlaşmazlık gerçekleştiğinde Hz. Peygamber'in hakem belirlenmesi önemlidir.¹⁴ Ayrıca Ahzâb Savaşı'nda Benî Kurayza'nın ihaneti üzerine Rasûlullâh'ın onlar hakkında hüküm vermesi için Sa'd b. Muâz'ın (öl. 5/627) hakemliğini onaylaması dikkate değerdir.¹⁵

İslâm tarihinde Müslümanlar arasında meydana gelen farklı gelişmelerde olduğu gibi hadîs rivâyetleriyle ilgili de hakeme gidilmiş ve sonraki dönemde bu pratik çeşitlilik arz etmiştir. Hadîs rivâyetlerinin

¹⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Târîhu'r-Rusûl ve'l-mülûk* (Beyrût: Dârü't-Türâs, 1387), 2/253-254.

¹¹ Şihâbeddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, thk. Âdil Ahmed & Ali Muhammed (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994), 1/253.

¹² en-Nisâ' 4/35.

¹³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/103; Ebû Ömer Cemâleddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr, *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrût: Dârü'l-Cil, 1412/1991), 3/1079; Ebû Muhammed Cemâleddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî, *es-Sîretü'n-nebeviyye* (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, 1410/1990), 1/223-224.

¹⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 3/143-145.

¹⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/57-58.

sıhhatine yönelik yapılan bu çabalar hakkında müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Ancak hakemlikle karıştırılmaması için temas edilmesi gereken tessebbüte dair Abdullah Yıldız'ın “*Taharrî, Tahkîk, Tesebbüt Kavramları ve Sahâbe Dönemindeki Uygulamaları*” adlı makalesi bu açıdan konuyla ilgili önemli bir çalışmadır.¹⁶ Kur'ân'da hakem pratiği çoğunlukla karı-koca arasındaki anlaşmazlığa dair kullanılmıştır. Muteber Gülsefa Uygur bunu dikkate alarak “*İslâm Aile Hukukunda Hakemlik Kurumu*” adlı yüksek lisans tezinde konuyu incelemiştir.¹⁷ Çalışmada aile birliğinin devamlılığı açısından hakemlik kurumu araştırılmış ve bu yöntemin ailevi meselelerin çözümünde günümüz mahkemelerince de kullanılmasının faydalı olacağı kanaatine ulaşılmıştır. Yine Ekrem Keleş'in “*İslâm hukukuna göre anlaşmazlıkların çözümünde hakem usûlü: Tahkim*” adlı yüksek lisans tezinde hakemlik müessesesinin tarihî seyri ve İslâm Hukuku'ndaki yeri incelenmiştir.¹⁸ Ancak bu çalışmaların hadis rivâyetlerinde hakeme başvurmaya dair bir konuyu ele almaması sebebiyle konunun detaylı bir şekilde araştırılmasına ihtiyaç duyulmuştur.

1. Hakem Kültürü ve Hakeme Başvurma Sebepleri

Hakem, sözlükte “*hüküm verme, hükmetme, başkasını hâkim kılma, ıslâh amacıyla menetme, belli bir yönde olup olmayacağına karar verme, zulme engel olma, düzeltme, emretme*” gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Terim olarak ise “*Aralarında anlaşmazlık bulunan tarafların uyuşmazlığı çözmek için uzlaşmayı temin edecek kişi veya makam*” şeklinde ifade edilir.¹⁹ Kur'ân'da h-k-m kökünden türeyen iki yüz on isim ve fiil kullanılır.

¹⁶ Abdullah Yıldız, “Taharrî, Tahkîk, Tesebbüt Kavramları ve Sahâbe Dönemindeki Uygulamaları”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/39 (Haziran 2018), 69-118.

¹⁷ Muteber Gülsefa Uygur, *İslâm Aile Hukukunda Hakemlik Kurumu* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 8-120.

¹⁸ Ekrem Keleş, *İslâm hukukuna göre anlaşmazlıkların çözümünde hakem usûlü: Tahkim* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1987), 1-31.

¹⁹ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Müfaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî (Dımaşk & Beyrût: Dâru'l-Şâmiyye & Dâru'l-Kalem, 1412/2002), 248-249; Ebü'l-Fazl Cemâleddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensâri İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrût: Dâru Sâdir, 1414), 12/142-144. Ayrıntılı bilgi için Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b.

mıştır.²⁰ Allah'ın sıfatı olması²¹ yanı sıra sözlük manasına uygun olarak pek çok kullanımı söz konusudur.²² Bazen hakemin hüküm vermekte daha mütehasıs olduğu düşüncesiyle hakemin verdiği kararın, hâkimin verdiği hükümden daha bağlayıcı görülmesi dikkat çekicidir.²³ Yine esmâ-i hüsnânın tevkîfî olduğu düşüncesi ve hakem lafzının Allah'ın isimlerinden olması²⁴ sebebiyle başkasına bu ismin nisbet edilmemesi savunulmuştur. Ancak bizzat Kur'ân'da insanlar için hakem ifadesinin kullanılması²⁵ bu yaklaşımı zayıflatmaktadır.²⁶

Tahkîmin yani hakem tayininin hangi alanlarda olup olamayacağına dair fikhî tartışmalar yapılmıştır. Mezhepler arasında bazı farklılıklar olmakla birlikte had ve kısas gerektiren cezalarda hakeme başvurulamayacağı genel kabul görmüştür.²⁷ Böylece hakeme başvurulacak alanlar daha çok içtihâdî alanlarla sınırlandırılmıştır. Bu yüzden hadîs rivâyetlerinde hakeme başvurma denildiğinde hasım yerine tarafların olduğu, meselenin hukukî olması yerine içtihâdî bir durum olduğu anlaşılabilir. Bir hadîs rivâyetine dair hakeme başvurulması durumunda tarafların alınan karara uymaları gerekmele birlikte bu hükmün sadece onlarla sınırlı olduğu unutulmamalıdır.²⁸ Genel olarak hakemde Müslüman, akıllı ve bâliğ, şahitlik ehliyeti ve hukuk bilgisine sahip olma gibi

Abdijelîl el-Fergânî el-Mergânî, *el-Hidâye fî şerhi bidâyeti'l-mübtedî*, thk. Talâl Yûsuf (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 3/108; Akgündüz, "Hakem", 15/171.

²⁰ Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî b. Sâlih el-Mısrî, *Mu'cemu'l-Müfrehes* (Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısrîyye, 1364), 212-215; Uygur, İslâm Aile Hukukunda Hakemlik Kurumu, 28.

²¹ el-Bakara 2/32.

²² Mustafa Keskin, "Kur'an'da "hkm" Kökünden Türeyen Kelimelerin Semantik Tahlili", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (Aralık 2018), 439-456.

²³ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 249.

²⁴ el-En'âm 6/114; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmiü'l-kebir*, thk. *Beşşâr Avvâd Ma'rûf* (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), "Deavât", 83. Tirmizî, bu hadîsi garîb, Elbânî ise zayıf olarak görmüştür.

²⁵ en-Nisâ' 4/35, 65; el-Mâide 5/43.

²⁶ Bekir Topaloğlu, "Hakem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 15/170.

²⁷ Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî, *el-Bahru'r-râik şerhu kenzü'd-dekâ'ik* (Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, ts.), 7/26.

²⁸ Bilgi için bk. Keleş, İslâm hukukuna göre anlaşmazlıkların çözümünde hakem usulü: Tahkim, 13.

bazı şartlar arandığı²⁹ gibi hadîs rivâyetinde hakem olmak için hadîs ilminde kullanılan *adalet* ve bu ilimde ehliyet sahibi olmasının gerekli olduğu bilinmelidir.

Kur’ân’da; karı-koca arasının düzeltilmesi, inananların aralarındaki ihtilafta Hz. Peygamber’i seçmesi, Benî İsrâil’in yanlarında bulunan Tevrat’a rağmen Hz. Peygamber’e başvurmaları, Allah’tan kendilerine ilahî kitap verilmesi sonrası başkasının hükmünü aramama gibi farklı başlıklarda hakem konusuna dair bilgiler verilmiştir.³⁰ Rasûlullâh döneminde de çeşitli alanlarda hakeme başvurulduğu nakledilmiştir. Hz. Peygamber’in Müslümanlar arasında çıkan anlaşmazlıklarda verdiği kararların hakem olmasından ziyade kadı/hâkim rolünün daha ön planda olduğu söylenebilir. Buna rağmen kimi ihtilaflarda Allah Rasûlü’nün hakemliğine başvurulduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, Benî Ca’de ile Cerm kabilesi arasında su konusunda ortaya çıkan anlaşmazlık sonrası oluşan husumetin giderilmesi için Hz. Peygamber’in hakemliğine gidilmiştir.³¹

İslâm tarihinde farklı ve çeşitlilik arz eden konularda hakemliğe başvurulmuştur. Müslümanlar üzerinde hâlâ etkisi devam eden tahkîm olayını burada zikretmek yeterli olacaktır. Hz. Ali ile Muâviye arasında cereyan eden Siffîn Savaşı devam ederken ‘Amr b. el-Âs’ın yönlendirmesiyle iki taraf arasında Kur’ân’ın hakemliğine gidilmiştir.³² Yine Halife Mansûr’un, eşi üstüne evlenmek istemesi üzerine hanımı buna karşı çıkar ve bir anlaşmazlık olur. Mansûr, eşine hakem olarak kimi istediğini sorunca hanımı Ebû Hanîfe’yi işaret eder. Ona danışıldığında “*Adaleti sağlayamayacağından korkarsanız birden fazlasıyla evlenmeyin.*”³³ ayetine binaen “*Adaleti sağlamama ihtimali olanların birden fazlasıyla*

²⁹ Hakemin, hâkimin özelliklerini taşıması gerektiği genel kabul görmüştür. Bazı âlimler kâfir, köle, zimmî, iftira cezası alan, fâsik, ehliyeti olmayan çocuğun hakemliğini caiz görmese de kimileri hakkında tartışmalar söz konusudur. Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/108; Uygur, *İslâm Aile Hukukunda Hakemlik Kurumu*, 34-39.

³⁰ en-Nisâ’ 4/35, 65; el-Mâide 5/43; el-En’âm 6/114;

³¹ Ebû Abdillâh Şihâbeddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî, *Mu’cemü’l-büldân* (Beyrût: Dârü Sâdir, 1995), 4/139.

³² İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 4/255-256.

³³ en-Nisâ’ 4/3.

evlenmemesi” görüşünü belirtir. Halife Mansûr da evlenme isteğinden vazgeçer.³⁴

Hayatın içinde var olabilecek her türlü ihtilaf hakemlik uygulaması alanında çözümü ele alınmış ve arabuluculuk gündemine getirilmiştir. Bunlardan bazılarını sıralamak meselenin anlaşılması için yeterli olacaktır: Savaş, barış, katl, kabile ihtilafları, karı-koca, su, şehrin yönetimi, kutsal mekânların idaresi, dil, şiir, edebiyat, müzâkere ve münâfere, sözün sahibine aidiyeti gibi insan-insan, insan-toplum, toplum-toplumu ilgilendiren her alanındaki anlaşmazlıkta ihtilafın giderilmesi için hakem(ler)e başvurulmuştur. Her ihtilafın hukukî zeminde tartışılması ve orada karar alınması mümkün olmayabilir. Örneğin hadîs rivâyeti hakkında ortaya çıkan ihtilafları diğer ilme ve bilime ait tartışmalarda olduğu gibi bir yargı meselesi yapmak ve onun çözülmesini beklemek pratikte karşılığı olmayan bir durumdur. Bu yüzden bilgi değeri genellikle âhâd haber olan hadîslerde içtihadî yaklaşımlara bağlı ihtilaf mümkündür. Ancak rivâyet hakkında ortaya çıkan ayrılığı, hadîs dalında yetkin bir âlime danışma ve onu hakem kılma imkânı bulma doğruya ulaşma açısından katkı sağlayabilir.

2. Hz. Peygamber ve Sahâbe Dönemi Hakem Uygulaması ve Hadîste Hakemlik

Sosyal hayatın her alanında canlı ve dinamik bir yaşam sürdüren Hz. Peygamber’in ashâbına aktardığı bilgiler arasında hakemliğe dair örneklerin varlığı, Rasûlullâh’ın hakemlik yaptığına dair pratik uygulamaları ve hadîslerde yer alan bazı sahâbe tatbikatı rivâyetlere dair yapılacak hakemlik hususunda önemli ipuçları verecektir.

2.1. Hadîslerde Hakem Uygulaması Örnekleri

Rasûlullâh döneminde Allah’ın isimlerinden olan Hakem’in kişi için kullanılması sebebiyle Şüreyh b. Hânî’nin (öl. 80/699 [?]) babasından naklettiği rivâyet, hakemliğin varlığı ve onaylanması açısından önemlidir. “Hz. Peygamber, Hânî’ye kavminin Ebü’l-Hakem künyesi ile seslendiğini işitti. Hânî’yi çağırarak ‘Hakem olan Allah’tır ve hüküm de ona aittir.

³⁴ Muhammed Ebû Zehre, *Ebü Hanîfe* (Kâhire: Dârü’l-Fikri’l-Arabî, 1366/1947), 43.

Öyleyse sen Ebü'l-Hakem künyesini nasıl alırsın?' deyince o 'Kavmim bir şeyde ihtilafa düştüğünde bana gelir ve ben de onu hükme bağlarım. İki taraf da vermiş olduğum hükme rıza gösterirler.' dedi. Rasûlullâh da 'Bu ne güzel şey!' buyurdu."³⁵

Melekler arasında dahi hakemliğe başvurulduğuna dair nakledilen hadîs konu itibarıyla dikkat çekicidir. Bir kişinin doksan dokuz insanı öldürmesi sonrası bir rahibe tövbe imkânını sorduğu, onun olumsuz bir yanıt vermesi üzerine onu öldürerek cinayetlerinin sayısını yüze tamamladığı nakledilir. Katil daha sonra başka bir âlime danışır. Âlim de onun tövbesinin kabulü için herhangi bir engelin söz konusu olmadığını ifade eder. Ayrıca kendi memleketinden ayrılarak ibadet eden kişilerin yurduna gitmesini tavsiye eder. Yolda ölmesi üzerine rahmet ve azab melekleri onun durumu hakkında ihtilafa düşünce başka bir meleği hakem kılarlar. Olayın aktarılması üzerine hakem olan melek, kişinin geldiği ve gideceği yer arasında hangi alana daha yakınsa ona teslim edileceği üzerine hüküm verir. Yapılan ölçümde gitmeyi arzula-dığı yere daha yakın olması sebebiyle rahmet meleklerine teslim edildiği bilgisi verilir.³⁶ Bu hadîs iki kişi ve grubun tahkîm sonucu verilecek hükmün onlar açısından caiz olduğuna da işarettir.³⁷

Yahudi babanın ölmesi üzerine mirasçı evlatların biri Yahudi diğeri Müslüman olması sebebiyle Yahudi olan, babasının dini üzerine olduğu iddiasıyla bütün mülkün kendisine miras kaldığını iddia eder.

³⁵ Ebü Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, thk. Şuayb Arnaût (Dîmeşki: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009), "Edeb", 70; Ebü Abdîrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *el-Müctebâ mine's-Sünen*, thk. Abdülfettâh Ebü Gudde (Haleb: Mektebetü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, 1406/1986), "Edebü'l-Kudât", 7. (شيء أتوني، فحكمت بينهم فرضي كلا الفريقين). إن الله هو الحكم، وإليه الحكم، فلم تكن أبا الحكم؟ فقال: إن قومي إذا اختلفوا في).

³⁶ Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahih*, thk. Muhammed Zühayr b. Nâsir en-Nâsir (Beyrût: Dârü Tavki'n-Necât, 1422), "Enbiyâ", 50; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-sahih*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrût: Dârü İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), "Tevbe", 46; Ebü Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen* (b.y.: Dârü İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.), "Diyât", 2.

³⁷ Ebü'l-Fazl Şihâbeddîn Ahmed b. Alî Muhammed el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahihü'l-Buhârî* (Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, 1379), 6/518. (وأن من رضي الفريقان بتحكيمه فحكمه جائز عليهم).

Bunun üzerine kardeşler arasında baş gösteren ihtilafın çözümü için bir kaynakta Muâz b. Cebel'in³⁸ diğerinde Yahyâ b. Ya'mer'in³⁹ hakemliğine başvurulduğu nakledilmektedir. Hakemin yine Muâz b. Cebel'den nakledilen “İslâm artar, eksilmez.” hadîsine binaen sadece Müslüman olanı mirasçı kabul edilmiştir.⁴⁰ Bu hadîsin açık ifadelerinden anlaşılacağı üzere iki farklı dine mensup kişinin miras hakkındaki ihtilafı çözmek için başvurdukları yöntem hakemlik müessesesidir.

Ebu'l-Vadî'den nakledilen rivâyet hakemlik uygulamasına dair önemli bir haberdir. “Bir gazvede bulunduk ve bir yerde konakladık. Arkadaşlarımızdan biri köle karşılığında atım sattı. Günün devamında ve geceleyin beraberdiler. Sabahleyin göç hazırlığında adam atım eyerledikten sonra satıştan pişman oldu. Alan kişiye akdi bozduğunu söyledi ama o kabul etmedi ve atı vermeyi reddetti. Alıcı ‘Aramızda Rasûlullâh’ın sahâbîsi Ebû Berze hakem olsun.’ dedi. Meseleyi ona aktarmaları üzerine Ebû Berze ‘Rasûlullâh’ın hükmüyle aramızda karar vermeme razı mısınız?’ O, ‘Alım-satım yapanlar ayrılmadıkça muhayyerdir.’ buyurdu.’ Ben sizi ayrılmış görmüyorum.” dedi.⁴¹ Hadîslerden anlaşıldığı üzere farklı konularda hakeme gidildiği anlaşılmaktadır. Hakemliğin hadîslerde de sabit olması onun rivâyetlerde uygulanmasının önünü açmaktadır. Buna karşın tarihî seyri görmek için Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiîn döneminde hadîste hakemliğin varlığına göz atmak gerekir.

2.2. Hz. Peygamber ve Sahâbe Döneminde Hadîs Rivâyetine Dair Hakemliğin Varlığı

Hz. Peygamber döneminde hadîs hakkında herhangi bir ihtilaf söz konusu olduğunda elbette ona danışılırdı. Yine aynı şekilde sahâbe döneminde bir rivâyet hakkında ayrılığa düşüldüğünde o hadîse şahitlik eden veya onu bilen araştırılırdı. Bu yüzden Hz. Peygamber ve sahâbe

³⁸ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnaût (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1420/1999), 36/331. (كان معاذ باليمن فارتفعوا إليه).

³⁹ Ebû Dâvûd, “Ferâiz”, 10. (أن أخوين، اختصما إلى يحيى بن يعمر).

⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 36/331; Ebû Dâvûd, “Ferâiz”, 10; Ebü't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî el-Azîmâbâdî, *Avnül'-ma'bûd şerhü süneni Ebî Dâvûd* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415), 8/87-88.

⁴¹ Ebû Dâvûd, “İcâre”, 17. (أرضيان أن أفضي بينكما بقضاء رسول الله).

döneminde rivâyetler hakkında ortaya çıkan ihtilaflarda hakemliğin durumuna örnekler üzerinden açıklık getirmek gerekir.

Hz. Ali, Hz. Fâtıma'yı ihramdan çıkmış, boyalı elbise giymiş ve sürme sürülmüş bir şekilde görünce bu durum Hz. Ali'nin hoşuna gitmemiştir. Hz. Fâtıma, Allah Rasûlü'nün böyle yapmasına müsaade ettiğini söylemiş, Hz. Ali de bilgiyi tessebüt için Hz. Peygamber'e nakledince o, "*Doğru söylemiş.*" buyurarak aktarılanı teyit etmiştir.⁴² Benzer bir örneği Enes b. Mâlik (öl. 93/711-12) nakleder. Bedevî birinin "*Elçin bunu bunu söyledi.*" diye tahkik etmesi üzerine Rasûlullâh da "*(Evet), doğru söylemiş.*" buyurarak bu sözlerin kendisine ait olduğunu onaylamıştır.⁴³ Yine Abdullâh b. Amr Rasûlullâh'ın "*İnsanın oturarak kıldığı namaz ayakta kıldığı namazın yarısıdır.*" buyurduğunu işitmesine karşın Allah Rasûlü'nü oturur halde namaz kıldığına şahit olmuştur. İşittiği hadîsi aktarması üzerine Rasûlullâh, "*Evet! Fakat ben herhangi biriniz gibi değilim.*" buyurmuştur.⁴⁴ "*Men kezebe...*" rivâyetinin sebep-i vürudu olarak nakledilen rivâyette talip olduğu kadının kendisine verilmesini Hz. Peygamber'in buyurduğunu söylemesi üzerine taharrî amacıyla Rasûlullâh'a danışmak için haber gönderildiğinde o "*Allah düşmanı yalın söyledi.*"⁴⁵ buyurmuştur. Bu ve benzeri örnekler bilginin doğruluğunu tespit kapsamında olduğu için daha çok şahitlik, tessebüt, tahkik, tevsik, taharrî ve ihtiyât gibi kavramlarla ifade edilir. Zira hakemlik olabilmesi için iki tarafın olması ve söz ya da fiilin sahibinden bağımsız üçüncü şahsın veya merciinin kararı gerekir.⁴⁶ Bu yüzden yukarıdaki uygulamaların hakemlikle karıştırılmaması konunun anlaşılması açısından oldukça önemlidir. Yine Hz. Peygamber'in sözünü yanlış ifade eden kişinin hatasını düzeltme durumu da hakemlik kapsamına girmez. Örneğin teşehhütte "*rasûlühü ve abdüh*" ifadesini "*abdühü ve rasûlüh*" diye uyarması⁴⁷ hakemlik çerçevesinde değerlendirilemez.

⁴² Müslim, "Hac", 147.

⁴³ Müslim, "İmân", 10.

⁴⁴ Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn ve kasrihâ", 120.

⁴⁵ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî et-Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, thk. Şuayb Arnaût (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994), 1/351-352.

⁴⁶ Örnek için bk. Buhârî, "Sulh", 6.

⁴⁷ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemâm b. Nâfi' es-San'ânî, el-Musannef, thk. *Habîburrahmân el-A'zamî* (Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403), 2/204.

Sahâbe döneminde de bir bilgi hakkında ihtilaf söz konusu olduğunda o konuda bilgi sahibi olan sahâbîlere danışılmıştır. Ebû Mûsâ el-Eşârî'nin “Herhangi bir hadîs hakkında ihtilafa düştüğümüzde Hz. Âişe’ye sorduğumuzda o konuya dair onda bilgi bulurduk.” sözleri durumu özetlemektedir.⁴⁸ Örneğin Benî Âmir kabilesinden iki kişi Ebû Hüreyre’den “Uğursuzluk; ev, kadın ve attadır.” rivâyetini nakletmesi üzerine Hz. Âişe “Furkân’ı Hz. Muhammed’e vahyedene yemin olsun ki o, ‘Cahiliye halkı bunları uğursuz sayardı.’ buyurmuştur.”⁴⁹ diyerek bilgiyi düzeltmiştir. Özellikle özel ve mahrem konularda nakledilen rivâyetlerde Hz. Peygamber eşlerinin bu bilgileri çok kıymetlidir. Örneğin Ebû Hüreyre’nin “Kim cünüplü olarak sabahlarsa oruç tutmasın.” rivâyetini işiten Abdurrahman b. el-Hâris meseleyi Hz. Âişe ve Ümmü Seleme’ye sorar. O ikisi “Rasûlullâh ihtilam dışında eşiyile cinsi ilişkiden sonra cünüp olarak imsak zamanına kadar beklemiş ve sonra da orucunu tutmuştur.” demişlerdir. Bu bilgi Ebû Hüreyre’ye aktarıncı “O ikisi daha iyi bilir.” diye karşılık vermiştir.⁵⁰ Yine Ebû Râfi’nin (öl. 40/660 [?]) naklettiği bir hadîsi Abdullâh b. Ömer kabul etmemiştir. Daha sonra İbn Mes’ûd, Kanât (vadisine) geldiğinde İbn Ömer, onun ziyaretine Ebû Râfi’yle gitmiş ve bu hadîs sorulduğunda İbn Mes’ûd onun aktardığı gibi nakletmiştir.⁵¹ Ayrıca Ebû Eyyûb’un (öl. 49/669), Mısır valisi olan Ukbe b. Âmir’den (öl. 58/678) bizatihi dinlemek için Mısır’a kadar yol aldığı rivâyet,⁵² Ebû Saîd el-Hudrî’nin (öl. 74/693-94) sefer sonrası ailesinin kurban etini kendisine getirmesi üzerine Katâde b. Nu’mân’a (öl. 23/643) sorması⁵³ şahitlik, taharrî, ihtiyât ve tevsîk kapsamında ele alınabilir. Tâbiîn âlimlerinden Ebû’l-Âliye’nin, “Biz Allah Rasûlü’nün ashâbından Medine veya Basra’da bir hadîs işittiğimizde bizzat kendilerinden işinceye kadar rahat edemezdik.”⁵⁴ sözleri de buna işaretir.

Sahâbe döneminde bazı örnekler hakem tatbikine benzese de dik-

⁴⁸ Tirmizî, “Menâkıb”, 63.

⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 43/158-159.

⁵⁰ Müslim, “Sıyâm”, 75.

⁵¹ Müslim, “Îmân”, 80.

⁵² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 28/613.

⁵³ Nesâî, “Dahâyâ”, 35.

⁵⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-Bağdâdî, *er-Rihle fi talebi’l-hadis* (Beyrût: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1395), 93.

katli değerlendirildiğinde öyle olmadığı anlaşılacaktır. İbn Abbâs (öl. 68/687-88) ile Misver b. Mahreme (öl. 64/683), ihramlının başını yıkamasına dair ihtilaf etmesi üzerine İbn Abbâs, Abdullâh b. Huneyn'i Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye gönderir. Ebû Eyyûb'u perde arkasında yıkamıyor olarak bulan İbn Huneyn, İbn Abbâs'ın Rasûlullâh ihramlıyken başını nasıl yıkadığını sorduğunu söyler. Bunun üzerine Ebû Eyyûb elini perdeye bastırarak aşağıya indirir ve başı görünür. Suyu üzerine boşaltana "Dök" deyince o da döker ve ellerini başının önüne ve arkasına doğru götürdükten sonra "*Allah Rasûlü'nü böyle yaparken gördüm.*" der.⁵⁵ Yine Urve b. Zübeyr (öl. 94/713) ile Mervân b. Hakem (öl. 65/685) arasında Mervân'ın "*Tenasül uzvuna temas edildiğinde abdest bozulur.*" demesi üzerine Urve "*Ben buna vâkîf değilim.*" karşılığını verir. Bunun üzerine Mervân bir elçiyi bu meseleyi daha iyi bilen Busra bt. Safvân'a gönderir. Urve'nin de bulunduğu bir ortamda Busra da hadîsi aynı aktarması tahkîk olarak değerlendirilir.⁵⁶ Abdullâh b. eş-Şeddâd b. el-Hâd (öl. 82/701) ile Ebû Bürde (öl. 104/722) selem akdi (veresiye malın peşin bedelle satımı) hakkında ihtilafa düştüler. Bunun üzerine o ikisi bu meseleyi sorması için Muhammed veya Abdullâh b. Ebî el-Mücâlid'i Abdullâh b. Ebî Evfâ'ya (öl. 86/705) gönderirler. Cevap olarak o, "*Hız. Peygamber, Ebû Bekir ve Ömer zamanında buğday, arpa, kuru üzüm ve hurmada selem akdiyle muamele yapardık.*" diye cevap verir.⁵⁷ Yine "*İbn Ömer'in kurbanlık hayvanların neresini işaretliyordu?*" sorusu Sâlim b. Abdullâh'a (öl. 106/725) sorulduğunda "*sağ tarafını*", Nâfi'ye (öl. 117/735) sorulduğunda "*sol tarafını*" cevapları alınmıştır. Bunun üzerine Sâlim'e Nâfi'nin sözü nakledilince o, Nâfi' rivâyetinin doğru olabileceğini söylemiştir. Sebep olarak da "*onun, İbn Ömer'in hadîslerini en iyi bilen kişi*" olduğunu ifade etmiştir.⁵⁸ Bu örneklerin taharrî ve tahkîk yönü daha ağır basmaktadır. Peygamber ve sahâbe döneminde hadîsi bizatihi söyleme ve bizzat şahit olma durumu söz konusu olduğundan hakem-

⁵⁵ Buhârî, "Cezâü's-sayd", 12; Müslim, "Hac", 91.

⁵⁶ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Kûfî, el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1989), 1/150; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 45/265-273.

⁵⁷ Buhârî, "Selem", 2.

⁵⁸ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *et-Temyîz*, thk. Muhammed Mustafâ el-Azamî (Suûd: Mektaberü'l-Kevser, 1410), 176.

lik uygulaması mümkün olmamaktadır. Tâbiîn nesli sahâbe dönemiyle belirli oranda kesiştiği için doğrudan hakemliğe işaret eden örneklere de rastlanılmamıştır.

3. Hadîs Rivâyetinde Hakem Metotları

Rivâyetlerde hakem uygulamalarından önce hakemliğe dair farklı konum ve yöntemleri tespit etmek gerekir. Hakemliğin tarifinde geçen kişi ve merciin esas olması yanında hadîslerin lafız ve mana yönüyle tetkiki sebebiyle bütüncül bir tasnif daha isabetli olacaktır. Bu yüzden hadîsleri lafzî olarak değerlendirme rivâyetin zahirine bağlı olduğu için hıfz ve yazılı metin üzerinden, muhteva olarak da İslâm'ın aslı unsurları bakımından incelemek uygun olacaktır.

3.1. Hadîslerde Lafız İhtilafına Bağlı Hakemlik

Râvîlerin hadîsi naklederken mana itibarıyla rivâyet ettikleri genel kabul görmeye birlikte imkân dâhilinde lafza bağlı kalmaya da önem verilmiştir. Rivâyetin lafzında ihtilaf olması halinde hadîste mütehasıs olan hakeme başvurma şahıs veya yazılı eserler üzerinden olmuştur.

3.1.1. Hadîslerin İhtilafında Kişiyi Hakem Kılma

Tâbiîn ile tebeu't-tâbiîn arasında tedâhül söz konusu olmakla birlikte kaynaklarda hakemliğe dair ilk örneğin tebeu't-tâbiîn âlimlerinden Abdülmelik b. Ebî Süleymân (öl. 145/762-763) ile başladığı tespit edilmiştir. İbn Ebî Süleymân'dan önce hadîste hakem pratiği mümkün olmakla birlikte böyle bir tespitin olmaması sebebiyle hadîslerde hakemliği tâbiîn dönemi sonrası başlatmak daha uygundur. Tebeu't-tâbiîn önemli hadîs âlimlerinden olan İbn Ebî Süleymân, hadîsçilerin ayrılığa düşmesi durumunda kendisine hakem olarak başvurulmuştur. Ondan hadîs rivâyet eden Cerîr b. Abdülhamîd'in aktardığına göre o dönemde yaşayan muhaddisler arasında bir hadîs hakkında ihtilafa düşüldüğünde ona sormuşlar ve onu aralarında hakem kılmışlardır.⁵⁹

⁵⁹ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1952), 2/395. (قال: كان المحدثون إذا وقع بينهم الاختلاف). (في الحديث سألوها عبد الملك بن أبي سليمان وكان حكمهم).

Hadis ilminde bazen münekkit âlimler arasında ihtilaf söz konusu olmuştur. Bu durumda onlar başka bir âlimin hakemliğine başvurdukları olmuştur. Örneğin Şu'be b. Haccâc (öl. 160/776) ve Süfyân es-Sevrî (öl. 161/778) arasında herhangi bir hadis konusunda ihtilaf söz konusu olduğunda onlar Mis'ar b. Kidâm'ın (öl. 155/772) aralarında hakem olmasını arzu ederek şöyle demişlerdir. “*Bize ait (görüşleri) Mis'ar'ın mîzâmna götürün.*”⁶⁰ Şu'be ve Süfyân, rivâyetlerde ayrılığa düştüklerinde Mis'ar gibi hadis hafızına başvurmaları hakemliğe başvurulduğunun önemli delilleri arasındadır.

Şu'be b. Haccâc ile insanlar arasında ihtilaf olunca insanlar Şu'be'den bir hakem tayin etmesini talep etmişlerdir. O da şaşı olması sebebiyle “Ahvel” lakabıyla bilinen Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın (öl. 198/813) hakem olmasına rıza göstermiştir. Aralarındaki müzakere sürdüğü esnada Yahyâ'nın gelmesi üzerine onun hakemliğine başvururlar. Yahyâ, bu konuda hocası Şu'be'nin aleyhine hüküm verir. Bunun üzerine Şu'be, “*Senin tenkidine kim güç yetirebilir veya senin gibi tenkidi kim yapabilir ey şaşı!*” diye ona takılır. Bu olayı Abdurrahmân b. Mehdî'den (öl. 198/813-14) nakleden İbn Ebî Hâtim (öl. 327/938), Yahyâ'nın hakem olarak seçilmesini şöyle yorumlamıştır: “*Şu'be'nin Yahyâ'yı seçmesi ilim ehli arasında onun son derece önemli bir yere sahip olduğunu gösterir.*”⁶¹

Hadis anlayışında Medine ehlinin amelini esas alan İmam Mâlik'in, bu yaklaşımıyla ihtilafli hadisler arasında Medine ehlinin amelini hakem gördüğü anlaşılmaktadır.⁶² Onun “*Bu kitabımı Medine fakihlerinden yetmiş kişiye arz ettim. Hepsi kitabım üzerinde ittifak etti. Böylece ben de ona Muvatta' ismini verdim.*”⁶³ sözleri de buna işaret etmektedir. Yine “*Kat'i*

⁶⁰ Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdurrahmân b. Hallâd er-Râmhürmüzi, *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvi ve'l-vâi* thk. Muhammed Acâc el-Hatîb (Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1404), 395. (كان شعبة وسفيان إذا اختلفا قالوا: اذهبنا بنا إلى الميزان مسعر).

⁶¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil* (Beyrût: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1952), 1/232-23. (اختلفوا يوما عند شعبة فقالوا اجعل بيننا وبينك حكما، فقال قد رضيت بالأحول - يعني يحيى بن سعيد القطان). (-) فما برحنا حتى جاء يحيى فتحاكموا ف قضى على شعبة).

⁶² Mehmet Özşenel, “Hadislerin Tearuzu Durumunda Mezheplerin Esas Aldıkları Temel Prensiplere Dair Abdülazîz ed-Dihlevî'nin Bir Risâlesi”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (Haziran 2001), 502.

⁶³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâki b. Yûsuf ez-Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî alâ Muvatta'*, thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd (Kâhire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1424/2003), 1/62.

delili olmayan ve zan içeren haberler, şer'î asla aykırı düşmesi durumunda reddedilir."⁶⁴ görüşü bu anlayışı desteklemektedir. Ayrıca Abdullâh b. Vehb b. Müslim (öl. 197/812), İmam Mâlik'ten nakledilen rivâyetlere vâkıf olması sebebiyle Medine halkı İbn Vehb'e danışmış ve *Muvattâ'*'dan nakledilen hadîsler hakkında onun hakemliğine başvurmuşlardır.⁶⁵

Buhârî, başta hadîs olmak üzere İslâmî ilimlerde önemli katkıları bulunan muhaddislerdendir. İbn Huzeyme'nin (öl. 311/924) "*Şu gök kubbe altında Allah Rasûlü'nün hadîslerini Buhârî'den daha iyi bilenini ve daha iyi ezberleyenini görmedim.*"⁶⁶ sözü bunu özetlemektedir. Buhârî'nin hocalarından olan Muhammed b. Selâm'ın (öl. 225/839) hadîs kitaplarını ona tashih ettirmesi de buna işaret etmektedir.⁶⁷ Hadîs ilminde otorite olan en önemli isimlerden biri olan Buhârî, daha on sekiz yaşlarında el-Humeydî (öl. 219/834) ile bazı hadîsler hakkında ihtilafa düşenler arasında hakem olarak başvurulan isimlerden olmuştur.⁶⁸

Kaynaklarda hakemliğe dair uygulamanın hangi hadîsler hakkında yapıldığının ve verilen kararlarda nelerin esas alındığına dair bilgilerin yer almaması büyük bir eksikliklerdir. Buna rağmen hadîs rivâyetlerinde kendilerine hakem olarak başvurulan kişilerin hicrî ikinci asrın ortalarından üçüncü asrın başlarına kadar yoğunlaştığı görülmektedir. Uygulamanın bu zamanlarda sınırlı kalması üçüncü asırda hadîs külliyatını oluşturan pek çok eserin kaleme alınmasına paralel olarak kişilerin hakemliğinden yazılı metinlerin hakemliğine geçişin etkili olduğu söylenebilir. Bu etkenin yanında hakemlik uygulamasının sınırlı kalmasında ortaya çıkan ihtilaflar karşısında hakemlik metodu yerine cem', nâsıh-

⁶⁴ Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âl-i Selmân (y.y.: Dârü İbn Affân, 1997/1417), 3/206.

⁶⁵ Ebü'l-Fazl Şihâbeddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî, *Tehzîbü't-tehzîb* (Haydarâbâd: Matbaatu Dâireti'l-Maârifî'n-Nizâmîyye, 1326), 6/72. (كان الناس بالمدينة يختلفون في الشيء).
(عن مالك فينتظرون قدوم بن وهب حتى يسألوه عنه).

⁶⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 9/52.

⁶⁷ Ebü'l-Fazl Şihâbeddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî, *Tağlîku't-ta'lik*, thk. Saîd Abdurrahmân Mûsâ el-Kazakî (Beyrût & Ammân: el-Mektebü'l-İslâmî & Dârü Ammâr, 1405), 5/404-405.

⁶⁸ İbn Hacer, *Tağlîku't-ta'lik*, 5/404. (وقال البخاري دخلت على الحميدي وأنا ابن ثمانين سنة وبيته) وبين آخر اختلاف في حديث فلما بصر بي الحميدي قال جاء من يفصل بيننا فعرضنا علي فقضيت للحميدي وكان (الحق معه).

mensûh, tercih veya tevakkuf yolunun hadîs usûlünde daha baskın şekilde kullanılmış olması gösterilebilir.

3.1.2. Rivâyet Hakkında Yazılı Metni Hakem Kılma

Hadîs külliyyatında hicrî üçüncü asır, hadîs eserlerinin telifi hususunda altın çağını yaşamıştır.⁶⁹ Bu süreç, hadîste genellikle şahıs hakemliğinden yazılı eserlerin hakemliğine doğru bir geçişe sebep olmuştur. Hıfz ve kitabetin paralel devam ettiği dönemde ezberden yapılan rivâyetin yazılı metninin istenildiği şu bilgi dikkate değerdir. Enes b. Mâlik “Allah Rasûlü renkli, işlemeli dikişsiz bir elbiseye sarınmış halde Üsâme b. Zeyd’e yaslanarak (mescide) gelmiş ve sahâbeye namaz kıldırmasıdır.” hadîsini nakletmiştir. Tirmizî, Abd b. Humeyd’in (öl. 249/863-64) kendisine Muhammed b. Fadl’dan (öl. 224/839) şu bilgiyi aktardığını söyler: “Yahyâ b. Maîn (öl. 233/848) ilk olarak benim önümde oturduğu bir zamanda bu hadîs hakkında bana sordu. Ben de bu hadîsi bize Hammâd b. Seleme’nin (öl. 167/784) tahdîs ettiğini söyledim. Bunun üzerine Yahyâ b. Maîn, keşke bu hadîsi bana yazılı nüshadan nakletseydiniz, dedi. Ben de yazılı metni getirmek için kalktığımda elbisemden beni tuttu ve önce hadîsi bana ezberinizden yazdırın, çünkü benim size (yazılı metni getirmeden) kavuşamamamdan korkuyorum, dedi. Hadîsi yazdırdıktan sonra çıktım, yazılı metni getirdim ve ona hadîsi okudum.”⁷⁰

Hicrî ikinci asrın ikinci yarısında sınırlı da olsa yazılı metinlerin hakemliğine başvurulmuştur. Abdullâh b. el-Mübârek (öl. 181/797), insanların Şu’be’den naklettiği hadîslerde ayrılığa düştüklerinde aralarında “Gunder” (öl. 193/809) yani Muhammed b. Ca’fer’in kitabını hakem kıldıklarını bildirmiştir.⁷¹ Ancak Buhârî ve Müslim’in *Sahîhleri* Müslümanlar nazarında otorite kazanması üzerine bu kitaplar hakem konusunda görülmüş ve diğer rivâyetlere karşın bu iki kitaptaki hadîsler tercih edilmiştir. Bu iki kitaba hakem rolü verildiğine dair birer örnek

⁶⁹ Kütüb-i sitte gibi hadîsin temel kaynakları genellikle bu dönemde yazılmıştır. Ancak bu eserler süreç içerisinde öne çıkmıştır. Örneğin Buhârî’nin *el-Câmiu’s-sahîh*’i altıncı hatta yedinci asırda otorite kazanmıştır. Kamil Çakın, “Buhârî’nin Otorite Kazanma Süreci”, *İslâmî Araştırmalar* 10/2 (1997), 102-109.

⁷⁰ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *eş-Şemâil el-Muhammediyye*, thk. Seyyid b. Abbâs el-Celîmî (Mekke: el-Mektebetü’t-Ticâriyye, 1413/1993), 69.

⁷¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, 1/271; 7/221.

meselenin anlaşılması açısından yeterli olacaktır. Buhârî'nin naklettiği bir hadîste “Sizden hiç kimse bir ve iki gün oruç tutarak Ramazan orucunun önüne geçmesin.”⁷² Bu hadîse karşın Ahmed b. Hanbel, İbn Mâce ve Nesâî'nin aynı konuda rivâyet ettiği hadîste “Rasûlullâh Şaban ayının ortasından itibaren oruç tutmayı yasakladı”⁷³ nakledilir. Buhârî, Ramazan öncesi tutulmaması gereken zamanı bir veya iki gün ile sınırlandırırken diğer rivâyet on dört, on beş günü kapsamaktadır. Bu yüzden her iki rivâyet sıhhat açısından sahîh olmasına karşın aralarında açık bir ihtilaf olduğu görülmektedir. Ancak Buhârî'nin rivâyet ettiği hadîsler adalet ve zabt yönüyle râvîlerde aradığı şartlar sebebiyle hakem rolünde görülmekte ve diğer hadîs eserlerinde bulunan rivâyetlere karşı tercih edilmektedir.⁷⁴

Müslim'in rivâyet ettiği bir hadîste “...Hz. Peygamber sağ ve sol kolunu üç defa yıkadıktan sonra elinin artığı olmayan yani yeni bir su ile başını mesh etti...”⁷⁵ şeklindeki rivâyete karşın Beyhakî'de rivâyet edilen hadîste “Başına aldığı suya aykırı olarak kulakları için yeni bir su aldığı” nakledilir.⁷⁶ Yine Beyhakî bu rivâyetin isnadı hakkında sahîh hükmünü verdikten sonra peşinden gelen hadîste Müslim'in rivâyetini nakleder ve hadîste “kulakların zikredilmediğini” özellikle ifade eder. İki rivâyette ihtilafa işaret eden İbn Hacer, daha sonra Müslim'in rivâyet ettiği hadîsi onun eserinde yer alması hasebiyle hakem konumunda görür. Bu yaklaşımı sebebiyle Müslim'deki hadîsi mahfûz olarak niteleyen İbn Hacer diğer rivâyeti de şâz kabul etmiştir.⁷⁷ Özellikle İbnü's-Salâh'ın (öl. 643/1245) sahîh hadîsler hakkında Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*lerini esas alarak yaptığı yedili taksimi⁷⁸ genel kabul görmüş ve bir nevi ihtilafı rivâyetler olduğunda bu iki esere hakem rolü verilmiştir. Yine İbnü's-

⁷² Buhârî, “Savm”, 14.

⁷³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 15/441; İbn Mâce, “Sıyâm”, 5; Ebû Dâvûd, “Savm”, 12.

⁷⁴ Muhammed b. Sâlih b. Muhammed el-Useymin, *Şerhü'l-manzûmeti'l-Beykuniyye fi müstalahi'l-hadis*, thk. Fehd b. Nâsir es-Süleyman (Riyâd: Dârü'l-Süryâ, 1423/2003), 29.

⁷⁵ Müslim, “Tahâret”, 19.

⁷⁶ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, *es-Sünenü'l-kübrâ* (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1242/2003), 1/107.

⁷⁷ Ebü'l-Fazl Şihâbeddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî, *Bülûğü'l-merâm min edilleti'l-Ahkâm* (Riyâd: Dârü'l-Felek, 1424), 16.

⁷⁸ Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Ulûmü'l-hadis*, thk. Nûreddîn İtr (Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1406/1986), 27-28.

Salâh'ın “*Sahihayn'ın birinde hadîsin sıhhatine dair bir kayıt bulamazsak onun kesin olarak sıhhat hükmüne cesaret edemeyiz.*”⁷⁹ görüşü de Buhârî ve Müslim'in *Sahih*lerinin hakem konumunda görüldüğüne işarettir.

3.2. Hadîslerin Mana İhtilafında Hakem Tayini

Rivâyetteki lafzî ihtilafa göre daha farklı yaklaşımların olduğu bu alanın daha çok hadîs metninin başka bir mercie uygun olup olmadığı araştırılmaktadır. Hakem yönteminde birbiriyle tearuz içinde bulunan iki hadîs arasındaki ihtilafı gidermek için üçüncü konumda bulunan mercilere başvurulur.⁸⁰ Arz yönteminde ise tek bir hadîs, metin tenkidine tabi tutularak tetkik edildiği için karıştırılmamalıdır. Yine ihtilafı gidermek adına hakem metodunun uygulanması için her iki hadîsin sıhhat veya zayıflığının denk olması esastır.⁸¹

Konuya dair örneklerle geçmeden önce arz metodunun hakemlikten farkını göstermek için arza dair bir misalin verilmesi yerinde olacaktır. Hz. Âişe, Ebû Hüreyre'nin rivâyet ettiği “*Veled-i zina, üç şerlinin en kötüsüdür.*” hadîsini işitince “*Allah Ebû Hüreyre'ye rahmet eylesin. O hadîs, bir münafik hakkındadır. O kişi Allah Rasûlü'ne çok fazla eziyet ediyordu. Hz. Peygamber onun kim olduğunu sorduğunda 'Veled-i zinadır' dediler. İşte Rasûlullâh da bunun üzerine böyle buyurdu. Zira Kur'an 'Kimse bir diğerrinin günahının yüklenmez.'*⁸² derken Allah Rasûlü nasıl böyle ifade buyurur.” demiştir.⁸³ Böylece Hz. Âişe, Ebû Hüreyre'nin rivâyet ettiği hadîsi Kur'an'a arz etmiştir.

⁷⁹ İbnü's-Salâh, *Ulümü'l-hadîs*, 16-17.

⁸⁰ İmam Şâfiî bir hadîsin sıhhati için arz yoluna başvurmamış ama iki hadîs arasında ihtilafı herhangi bir telifle gideremediği durumlarda Kur'an, Sünnet, icmâ ve kıyasa başvurmuştur. Bu yaklaşımı da arz ve hakem metodu arasındaki farka işaret etmektedir. Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Şâkir (Kâhire: Mektebetü'l-Halebî, 1358/1940), 216, 369.

⁸¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbûrî, *Ma'rifetü ulümü'l-hadîs*, thk. es-Seyyid Muazzam Hüseyin (Beyrût: Dârü'l-Kütübü'l-İlmîyye, 1397/1977), 122.

⁸² el-İsrâ 17/15; el-Fâtır 35/18.

⁸³ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *el-İcâbe li-irâdi me'stedrekethü Âişe ale's-sahâbe*, thk. Bünyamin Erul (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1425/2004), 213-215.

3.2.1. Kur'ân'ın Hakemliği

Sabah namazını ilk vakitte kılma ve tehir ederek kılmaya dair sahîh rivâyetler vardır. Erken vakitte kılmaya dair Hz. Âişe'den “Allah Rasûlü sabah namazını kıldırırdı. Kadınlar elbiseleri içinde kendilerini örterek giderlerdi. Alacakaranlık sebebiyle onlar tamınmazdı.” hadîsi nakledilir.⁸⁴ Diğer bir rivâyette ise Râfi' b. Hadîc'ten şu hadîs nakledilir: “Sabah namazını ortalık hafif aydınlanınca kılın. Zira bunun ecri daha büyüktür.”⁸⁵ Bu iki hadîs hakkında farklı değerlendirmeler yanında İmam Şâfiî bunlar için Kur'ân'a başvurmuştur. O, “Namazları özellikle de orta namazı muhafaza edin.”⁸⁶ ayeti gereği namazı ilk vaktinde kılmanın sonuna doğru kılmaya göre daha muhafaza edici olduğunu ve Hz. Âişe hadîsinin Kur'ân'ın zahirine daha uygun olduğunu ifade etmiştir.⁸⁷

3.2.2. Sünnet'in Hakemliği

Hadîs usûlünde ihtilaflı hadîslerde sünnete başvurma yöntem⁸⁸ olarak kabul edilse de sınırlı kaldığından Hz. Âişe ve Râfi'nin sabah namazına dair yukarıdaki hadîsler üzerinden yine İmam Şâfiî'nin yorumu örnek gösterilebilir. Hz. Âişe'den nakledilen hadîsin Râfi' rivâyetine göre “Hz. Peygamber'in sünnetlerine daha çok benzemektedir/ وهذا أشبه بسنن النبي” ifadesiyle iki hadîs arasında sünnetin hakemliğine başvurduğu anlaşılmaktadır. Hangi açıdan sünnetlerine daha çok benzediği sorusuna da “Vaktin evveli Allah'ın rızası, sonu da Allah'ın affıdır.”⁸⁹ buyuran Hz. Peygamber, Allah'ın rızasını hiçbir şeye tercih etmez şeklinde açıklamıştır. Yine devamında “Amellerin hangisi daha üstündür?” sorusuna “İlk vakitte kılman

⁸⁴ Buhârî, “Salât”, 13; “Mevâkîtü's-salât”, 27; “Ezân”, 155.

⁸⁵ Tirmizî, “Salât”, 5. Tirmizî: Bu hadîs hakkında hasen-sahîh hükmünde bulunmuştur.

⁸⁶ el-Bakara 2/238.

⁸⁷ Şâfiî, *er-Risâle*, 284-285. Yine Cuma günü gusletmeye dair vücûbiyet ve ihtiyar ifade eden iki hadîs arasındaki ihtilafta ihtiyarî olanının Kur'ân'ın zahirine daha muvafık olduğuna işaret edilmesi bir diğer örnek olarak verilebilir. Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *İhtilâfî'l-hadîs* (Umm'un içinde) (Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, ts.), 8/266-267.

⁸⁸ Şâfiî, *İhtilâfî'l-hadîs*, 8/598.

⁸⁹ Tirmizî, “Salât”, 13.

namazdır.”⁹⁰ buyuran Hz. Peygamber’in faziletli ilk vakti terk etmeyeceği ve insanlara da böyle emretmeyeceği açıklamasında bulunmuştur.⁹¹

3.2.3. Kıyasın Hakemliği

Şeddâd b. Evs “*Allah Rasûlü elimi tutmuş bir şekilde Ramazan’ın on sekizinde Bakî’de kan aldırın birine ‘Hacamat yapının da yaptırmanın da orucu bozuldu.*”⁹² hadîsini nakleder. İbn Abbâs ise “*Hz. Peygamber ihramlı ve oruçlu olduğu halde kan aldırdı.*”⁹³ hadîsini aktarır. İmam Şâfiî iki hadîs arasındaki ihtilafı çözmeye kıyasa başvurmuştur. O, oruçlu kişiden bir şeyin çıkması durumunda orucun bozulmayacağını belirttikten sonra arzu duymadan azl, terleme, yellenme, büyük ve küçük abdest gibi örnekleri verir. Kan vermeyi de bunlara kıyas yaparak hacamatın orucu bozmayacağını düşünür.⁹⁴

Hadîs âlimlerinin rivâyetlerde hakem tatbikinin sınırlı kaldığı görülmektedir. Yine bilgilerin kısıtlı olması sebebiyle ayrıntılara vâkıf olunamamaktadır. Bu bilgilere ulaşma imkânı olsaydı yöntemin nasıl uygulandığı açısından çok kıymetli malumata ulaşılabirdi. Ayrıca ehl-i rey meclislerinde icra edilen içtihat örnekleri gibi ehl-i hadîs meclislerinde hakemlik yöntemi faaliyetleri olsaydı veya olanlar nakledilseydi hadîs ilmine ve usûlüne önemli katkılar sunacağı anlaşılmaktadır. Kitâbetin hâkim olduğu hicrî üçüncü asırda önemli hadîs kaynaklarının telifinden sonra ise başta ehl-i hadîs olmak üzere *Sahîh* olan yazılı eserlerin yaygınlaşmasına bağlı olarak yazılı eserlerin hakemliğine geçilmiştir. Yine hadîslerin içeriğine bağlı değerlendirmelerde İbn Huzeyme’nin (öl. 311/924), “*Senedi sahîh olarak Hz. Peygamber’den gelen iki hadîs arasında zıtlık yoktur. Böyle hadîsler olduğunu iddia eden varsa telif edeyim.*”⁹⁵ düşüncesinde ifade ettiği gibi cem’, nesh, tercih ve tevakkuf hadîs ilminde usûl olarak seçildiğinden muhteva üzerinden hakemliğin de sınırlı kaldığı görülmektedir.

⁹⁰ Ebû Dâvûd, “Salât”, 9.

⁹¹ Şâfiî, *er-Risâle*, 286-288.

⁹² Ebû Dâvûd, “Savm”, 28. Buhârî de bab başlığında yer vermiştir. Buhârî, “Savm”, 32.

⁹³ Buhârî, “Savm”, 32.

⁹⁴ Şâfiî, *İhtilâfîl-hadîs*, 8/640.

⁹⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi’r-rivâye* (Medine: el-Mektebetü’l-İlmiyye, ts.), 432.

SONUÇ

Hadîs ilmi asırlar boyunca âlimlerin üzerinde emek sarf ettiği, çok boyutlu değerlendirme ve çalışmalar yapılarak oluşabilecek tereddütleri gidermede hassasiyet gösterilen bir ilim dalı olmuştur. Hadîsler hakkında ehl-i hadîs süreç içerisinde geliştirdiği usûller yanında ehl-i re'î de kendi yöntemleri ile rivâyetleri yorumlama yoluna gitmiştir. Bu çeşitlilik içinde toplum içinde gelişebilen her türlü ihtilafta başvuru bir metot olan hakem pratiğini de kısmî olarak hadîs rivâyetlerine tatbik edildiği anlaşılmaktadır. Hakem uygulamasının cahiliye Arap toplumunda etkin bir şekilde kullanılmış olması, Kur'ân'daki hakem örneklerinin varlığı, Hz. Peygamber'in hakem rolünde kararlar vermesi ve hadîs rivâyetlerinde farklı hakem örneklerinin bulunması hadîslerde bu yöntemin tatbik edilmesinin önünü açmıştır.

Hadîs rivâyeti açısından çok kritik bir öneme sahip olan Hz. Peygamber, sahâbe ve kısmen tâbiîn dönemlerinde hakeme başvurmanın mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Bu nesiller zamanında hadîsler hakkında ortaya çıkabilecek ihtilafta Hz. Peygamber ve sahâbeye sorma imkânı olduğu için uygulama daha çok tessebbüt, şahitlik, taharrî, tahkîk, tevsîk ve ihtiyât gibi terimlerle ifade edilebilecek yöntem ve yaklaşımlardır. Bu kuşaklarda hadîs hakemliğinin mümkün olmaması sonraki dönemde bu yöntemin yaygınlaşmasını olumsuz yönde etkilemiş olabileceği tahmin edilebilir.

Tebeu't-tâbiîn döneminde hadîsi bizzat söyleyene ve şahit olana sorma imkânı ortadan kalktığı ve hadîs usûlü tekniğiyle rivâyetlerin çoğalması sebebiyle hakeme başvurma yoluna gidilmiştir. Böylece bu dönemde ortaya çıkan ihtilaflı rivâyetler karşısında hadîs ilminde mütehasıs âlimlere hadîsler hakkında hakem rolü verilmiştir. Ancak hakemlik uygulamalarına dair ayrıntılarının kaynaklarda yer almaması hadîs ilmi açısından büyük bir kayıp olmuştur. Sınırlı olarak uygulanan bu yöntemin hicrî üçüncü asırda temel hadîs kaynaklarının yazılması, özellikle de sahîh hadîsleri toplamayı amaçlayan eserlerin kaleme alınması ve zamanla onların otorite konumuna ulaşmasıyla şahıstan yazılı eserlere doğru bir hakemliğe yönelme olmuştur. Bu sürecin günümüze kadar sürdüğünü söylemek mümkündür.

Hadîsin lafız yanında mana yönüyle incelenmesi, hakem metodunda

da kısmen görülmektedir. Ama metin tenkidinde kullanılan arz yöntemiyle hakemliğin arasındaki farka dikkat edilmediğinde bir yanılığa düşülebilir. Zira arz metodunda bir rivâyetin belli kaynağa uygunluğu sorgulanırken hakem yönteminde doğası gereği ihtilafli iki rivâyetin belirli bir mercie sunulması gerekmektedir. Bunun yanında özellikle ehl-i hadîs anlayışı hadîs usûlünde ihtilafli hadîsler arasında geliştirdiği yöntemle hakeme başvurulmasını asgari seviyeye düşürmüştür. Çünkü ihtilaf edilen iki hadîs arasında cem', nesh, tercih veya tevakkuf yoluna gidilerek telif edilmesi hakeme başvurulmasını azaltmıştır.

KAYNAKÇA

- Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfî'. *el-Musannef*. thk. Habîburrahmân el-A'zamî. 11 Cilt. Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Musned*. thk. Şuayb Arnaûd. 50 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1420/1999.
- Ahmed Emin. *Fecrü'l-İslâm*. Kâhire: Hindâvî, 2012.
- Akgündüz, Ahmet. "Hakem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/171-173. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Azîmâbâdî, Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî. *Avnü'l-ma'bûd şerhü süneni Ebî Dâvûd*. 14 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415.
- Beyhakî Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 10 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1242/2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır. 9 Cilt. Beyrût: Dârü Tavki'n-Necât, 1422.
- Çakın, Kamil. "Buhârî'nin Otorite Kazanma Süreci". *İslâmî Araştırmalar*. 10/2 (1997), 100-109.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. Şuayb Arnaûd. 7 Cilt. Dîmeşki: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.
- Fahreddin er-Râzî, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihü'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420.

- Fayda, Mustafa. "Bedevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/311-317. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*. thk. es-Seyyid Muazzam Hüseyin. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1397/1977.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî. *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*. Medine: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî. *er-Rihle fî talebi'l-hadîs*. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1395.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemâleddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. *el-İstâb fî ma'rifeti'l-ashâb*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Cîl, 1412/1991.
- İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1952.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Kûfî. *el-Musannef fî'l-ehâdis ve'l-âsâr*. 7 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1989.
- İbn Ferhûn, Burhânüddîn İbrâhîm b. Alî b. Muhammed el-Ceyyânî. *Tebseratü'l-hükkâm fî usûli'l-akzıye ve menâhici'l-ahkâm*. 2 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1406/1986.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbeddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Bülûğü'l-merâm min edilleti'l-Ahkâm*. Riyâd: Dârü'l-Felek, 1424.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbeddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. 13 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, 1379.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbeddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. thk. Âdil Ahmed & Ali Muhammed. 8 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbeddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Tağlîku't-ta'lik*. thk. Saîd Abdurrahmân Mûsâ el-Kazakî. Beyrût & Ammân: el-Mektebü'l-İslâmî & Dârü Ammâr, 1405.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbeddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Tehzîbü't-tehzîb*. 12 Cilt. Haydarâbâd: Matbaatu Dâireti'l-Maârifî'n-Nizâmiyye, 1326.
- İbn Hişâm, Cemâleddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. 4 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, 1410/1990.

- İbn Kesîr, İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *Tefsîrül-Ḳur'ânî'l-'azîm*. 9 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*. 2 Cilt. b.y.: Dârü İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.
- İbn Manzûr, Cemâleddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrût: Dârü Sâdır, 1414.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî. *el-Bahru'r-râik şerhu kenzi'd-dekâ'ik*. 8 cilt. Kâhire: Dârü'l-Kütübi'l-İslâmî, ts.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 8 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- İbn Salâh, eş-Şehrezûrî, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ. *Ulûmü'l-hadis*. thk. Nüreddîn Itr. Beyrût: Dârü'l-Fıkr, 1406/1986.
- İbn Sellâm el-Cumahî, Muhammed b. Sellâm b. Ubeydillâh b. Sâlim. *Tabakâtü fuhûli's-şu'arâ*. thk. Mahmûd Muhammed Şâkir. 2 Cilt. Cidde: Dârü'l-Medenî, ts.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî. *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*. 8 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Keleş, Ekrem. *İslâm hukukuna göre anlaşmazlıkların çözümünde hakem usulü: Tahkim*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1987.
- Keskin, Mustafa. "Kur'an'da 'hkm' Kökünden Türeyen Kelimelerin Semantik Tahlili". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (Aralık 2018), 431-462.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. 20 Cilt. Kâhire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısrıyye, 2. Basım, 1384/1964.
- Mergînânî, Burhâneddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî. *el-Hidâye fî şerhi bidâyeti'l-mübtedî*. thk. Talâl Yûsuf. 4 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Muhammed Ebû Zehre. *Ebû Hanîfe*. Kâhire: Dârü'l-Fıkrî'l-Arabî, 1366/1947.
- Muhammed Fuâd Abdülbâkî. *Mu'cemu'l-Müfehres*. Kâhire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısrıyye, 1364.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-sahih*. thk.

- Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *et-Temyîz*. thk. Muhammed Mustafâ el-Azamî. Suûd: Mektabetü'l-Kevser, 1410.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *el-Müctebâ mine's-Sünen*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. 2 Cilt. Haleb: Mektebetü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, 1406/1986.
- Özşenel, Mehmet. "Hadislerin Tearuzu Durumunda Mezheplerin Esas Aldıkları Temel Prensiplere Dair Abdülazîz ed-Dihlevî'nin Bir Risâlesi". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (Haziran 2001), 501-503.
- Râgıb el-İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed b. el-Müfaddal. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî. Dımaşk & Beyrût: Dârü's-Şâmiyye & Dârü'l-Kalem, 3. Basım, 1412/2002.
- Râmhürmüzî, Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdîrrahmân b. Hallâd. *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvi ve'l-vâi*. thk. Muhammed Acâc el-Hatîb. Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1404.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs. *er-Risâle*. thk. Ahmed Şâkir. Kâhire: Mektebetü'l-Halebî, 1358/1940.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs. *İhtilâfî'l-hadîs (Umm'un içinde)*. Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, ts.
- Şâtîbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî. *el-Muvâfakât*. thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âl-i Selmân. 7 Cilt. y.y.: Dârü İbn Affân, 1997/1417.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Târîhu'r-Rusül ve'l-mülûk*. 11 Cilt. Beyrût: Dârü't-Türâs, 2. basım, 1387.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme. *Şerhu müşkili'l-âsâr*. thk. Şuayb Arnaût. 16 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmiü'l-kebîr*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ b. Sevre. *eş-Şemâil el-Muhammediyye*. thk. Seyyid b. Abbâs el-Celîmî. Mekke: el-Mektebetü't-Ticâriyye, 1413/1993.
- Topaloğlu, Bekir. "Hakem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/170-171. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Useymîn, Muhammed b. Sâlih b. Muhammed. *Şerhü'l-manzûmeti'l-Beykuniyye*

- fi müstalahi'l-hadîs*. thk. Fehd b. Nâsır es-Süleyman. Riyâd: Dârü'l-Süryâ, 1423/2003.
- Uygur, Muteber Gülsefa. *İslâm Aile Hukukunda Hakemlik Kurumu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Yâkût el-Hamevî, Şihâbeddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî. *Mu'cemü'l-büldân*. 7 Cilt. Beyrût: Dârü Sâdır, 2. Basım, 1995.
- Yıldız, Abdullah. "Taharrî, Tahkîk, Tesebbüt Kavramları ve Sahâbe Dönemindeki Uygulamaları". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/39 (Haziran 2018), 69-118.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır. *el-İcâbe li-irâdi me'stedrekethü Aîşe ale's-sahâbe*. thk. Bünyamin Erul. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1425/2004.
- Zürkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâki b. Yûsuf. *Şerhu'z-Zürkânî alâ Muvatta'*. thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd. 4 Cilt. Kâhire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1424/2003.